

**UNA APROXIMACIÓ A LA
MEMORIA HISTÓRICO-DESCRIPTIVA (1886-1887)
DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ELX
DE JAVIER FUENTES Y PONTE**

JOAN CASTAÑO I GARCIA

1. INTRODUCCIÓ

L'any 1887 apareixia publicat a Lleida un treball de Javier Fuentes y Ponte amb l'extens títol de *Memoria histórico-descriptiva del santuario de nuestra Señora de la Asunción en la ciudad de Elche (provincia de Alicante)*. Aquesta obra, editada per l'anomenada Acadèmia Bibliogràfico-Mariana existent a la ciutat catalana, havia estat premiada en el certamen que aquesta institució mariana havia convocat l'any 1886. Si, a més a més, tenim en compte que l'autor d'aquest llibre era pràcticament desconegut a la ciutat d'Elx abans de la redacció de la *Memoria*, veurem que totes aquestes circumstàncies –autor, editor i data– atorguen a aquest llibre un caràcter que podríem qualificar, si més no, d'una mica insòlit.

D'altra banda, l'obra tingué una certa difusió en l'últim terç del segle XIX i, mentre que era molt celebrada a nivell popular per la gran quantitat de notícies que aportava sobre Elx i les seues tradicions, va ser rebuda pels cercles il·lustrats amb certes precaucions, quan no amb crítiques ben severes.

MEMORIA
HISTÓRICO-DESCRIPTIVA
DEL SANTUARIO
DE
NUESTRA SEÑORA DE LA ASUNCION
EN LA
CIUDAD DE ELCHE
(PROVINCIA DE ALICANTE)

Galardonada con el primer premio á la prosa
"Escritura de mármol y plata", en el ~~XXX~~ certámen
de la Academia Bibliográfico-Mariana de Lérida,
celebrado por ella
el día 17 de Octubre de 1886,

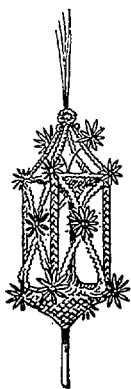
ESCRITA POR

Javier Fuentes y Ponte.

LÉRIDA:
Tipografía Mariana.
1887.

Portada del libro de Javier Fuentes y Ponte.

Hem de tenir en compte que la producció bibliogràfica local de caràcter històric havia estat fins als últims anys del segle XIX ben reduïda i creada, gairebé totalment, per autors il·licitans o relacionats amb Elx personalment o familiar. Aquest seria el cas de la primera publicació històrica coneguda del vuit-cents, l'opuscle de Francisco Fuentes Agulló –el rector Fuentes– titulat *Epítome histórico de Elche desde su fundación hasta la venida de la Virgen inclusive y traducción de la Fiesta* (Elx, 1855). El llibret, a banda d'algunes notícies històriques sobre la ciutat, presentava una guia actualitzada de la representació del Misteri o Festa d'Elx.

El mateix any, l'erudit mestre d'humanitats Pascual Caracena va editar la seua obra teatral titulada *La Venida de la Virgen María de la Asunción. Composición místico-dramática en tres actos en verso* (Elx, 1855). En aquesta peça recreava la tradició de la vinguda o misteriosa aparició de la imatge de la Mare de Déu d'Elx. A més, l'autor afegí un apèndix final titulat *Apuntes sobre la historia antigua de la villa de Elche, su grandeza, privilegios y esenciones, con la relación de los hombres célebres que en todas carreras ha producido*, on ofería notícies històriques i breus dades biogràfiques d'il·licitans destacats.

Van haver de passar vint-i-quatre anys perquè l'arqueòleg i destacat polític liberal Aurelià Ibarra i Manzoni donara a la llum pública el seu extens i documentat estudi *Illici, su situación y antigüedades* (Alacant, 1879), sens dubte l'obra relativa a Elx de major envergadura i rigor històric de les publicades fins a la seua aparició. S'hi demostrava que l'antiga colònia romana d'Illici estigué enclavada en l'actual jaciment arqueològic de l'Alcúdia d'Elx, en contra de les opinions d'altres historiadors que volien situar-la a Alacant.

Com a excepcions dins d'aquestes obres d'autors locals, podem esmentar el llibre *Illici, hoi la villa de Elche* de Juan Antonio Mayans i Císcar (València, 1771). Es tracta de l'única obra totalment relativa a Elx que coneixem del segle XVIII, redactada com un exercici acadèmicista a partir de les referències bibliogràfiques existents en obres de tipus general i d'autors clàssics.

El 1869 un altre autor forà, encara que relacionat familiarment amb la petita noblesa il·licitana, Mariano Roca de Togores, marquès de Molins, va pronunciar el seu discurs d'entrada en la Real Academia de la Historia. S'hi referia a la història de la ciutat d'Elx i esmentava la Festa d'agost que, d'aquesta manera, va ser coneguda per primera vegada en un organisme cultural oficial.

Per últim, esmentarem l'estudi sobre la mateixa Festa fet per Gaietà Vidal i Valenciano –a partir de documentació oferida per Aurelià Ibarra–, que va ser publicat en forma de tres articles, titulats

"El Tránsito y la Asunción de la Virgen", en el *Diario de Barcelona* els dies 12 i 26 d'agost i l'1 de setembre de 1870.

Aquestes serien pràcticament les úniques referències bibliogràfiques relatives exclusivament a Elx existents en el moment de la publicació de la *Memoria* de Fuentes y Ponte. Cal que deixem a una banda les referències a la ciutat, a la seua història o a la seua geografia recollides en obres generals com les *Observaciones sobre el Reyno de Valencia* d'Antonio José Cavanilles (Madrid, 1797) o el *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz (Madrid, 1845-1850) o obretes de caràcter puntual com podrien ser les diferents edicions de les guies per als espectadors de la Festa d'Elx.¹

No ha d'estranyar-nos, doncs, que l'edició del llibre de Javier Fuentes causara una certa expectació a la ciutat encara que, com hem dit, no acabara d'arribar totalment als sectors intel·lectualment més exigents.

2. JAVIER FUENTES Y PONTE (1830-1903)

¹ Quant a les diferents edicions d'aquests petits fullets, *vid.* J. Castaño García, "Breu història de la guia per a l'espectador de la Festa d'Elx (1741-1983)", *Miscel·lània Joan Gili* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col. "Abat Oliba", núm. 65, 1988), ps. 159-178.

² Aquestes pinzellades biogràfiques estan basades, fonamentalment, en les dades oferides per Aureliano Fernández Guerra en la seua introducció a l'obra de Fuentes y Ponte, *Múrcia que se fue* (Madrid, 1872), p. XIV i ss. També aporta dades biogràfiques l'*Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana* (Bilbao, Espasa-Calpe, 1924), vol. 24, p. 1.500. Per últim, esmentarem l'article de Francisco Alemán Sainz i Francisco Javier Díez de Revenga, "Literatura", dins de l'obra *Historia de la Región Murciana* (Murcia, Mediterráneo, 1980), vol. VIII, p. 252.

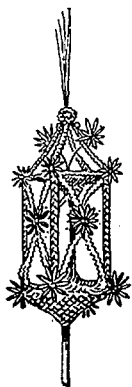
³ Fuentes y Ponte va ser proposat com a acadèmic corresponent el 25 de febrer de 1870 amb un treball titulat *Memoria del descubrimiento de ruinas del antiguo edificio en el collado de D. Juan, en el término de las Herrerías*, segons consta en l'arxiu de l'Acadèmia de la Historia (agraïm aquesta dada a José Vicente Castaño Berenguer, d'Elx).

Atés que, com hem indicat, la figura de l'autor de la *Memoria* resulta ben poc coneguda a nivell local, esbossarem algunes línies biogràfiques d'aquest personatge on, únicament, intentarem posar-ne de manifest les principals obres i les activitats intel·lectuals.²

Fuentes y Ponte va néixer a Madrid l'any 1830. Cursà estudis d'arquitectura, la professió de son pare, però la mort prematura d'aquest l'obligà a deixar-los. En la seua joventut també va fer estudis a l'Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando, on desenvolupà la seua afecció per la pintura. El 1848 es va iniciar com a delineant en els treballs del ferrocarril Madrid-Aranjuez i, el 1857, després d'haver ascendit en aquesta companyia de trens i d'haver fet l'examen pertinent, va ingressar com a ajudant en el Cos Nacional d'Enginyers de Camins, Canals i Ports.

L'any 1860 va ser destinat a Múrcia com a ajudant en el traçat de la línia de ferrocarril Madrid-Saragossa-Alacant i es va quedar definitivament assentat a Múrcia; va dedicar una part molt important dels seus esforços intel·lectuals a estudiar i a exaltar la terra murciana, les seues gents i el seu passat, tant des del punt de vista històric com literari i poètic.

Erudit, publicista i poeta, va ser nomenat membre corresponent per Múrcia de la Real Academia de la Historia³ i de la de Bellas Artes

de San Fernando. També pertanyia al Reial i Distingit Orde de Sant Joan de Jerusalem i era membre honorari de primera classe de l'Acadèmia M. Reial de Tolosa. D'altra banda, per les seues actuacions decidides davant d'un naufragi al cap de Palos i d'unes inundacions en una xicoteta població murciana, va ser condecorat amb les creus de segona i tercera classe de l'orde civil de beneficència, i també amb la medalla al mèrit civil de Prússia.

Així mateix, i aquesta dada ens interessa de manera especial, va ser soci de doble mèrit de l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana de Lleida, on va ingressar el 1875. Va arribar a ser membre del consell rector d'aquesta Acadèmia per a tota la zona de Castella i va desenvolupar una notable activitat com a propagador dels fins d'aquesta institució. Per exemple, es presentà a gran quantitat dels certàmens anuals que organitzava, com veurem en l'apartat corresponent, l'Acadèmia lleidatana, i va aconseguir-hi més de trenta premis i nombrosos accèssits. D'altra banda, va ser el representant d'aquest organisme en els actes organitzats a nivell estatal el 1892 amb motiu del quart centenari del descobriment d'Amèrica. I, en definitiva, es va convertir en el màxim propagador de les tasques de l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana en terres murcianes.

També a Múrcia va desenvolupar una intensa activitat artística, literària i d'investigació. Fuentes y Ponte va ser un dels principals promotors de la recuperació del culte a l'antiga patrona de la ciutat, la Mare de Déu de l'Arrixaca. I per iniciativa seua es rescataren els Jocs Florals i s'alçà el 1869 a la plaça de Santa Isabel un monument als artistes murcians més destacats –*La Fama murciana*. Així mateix, va promoure la celebració dels centenaris de l'escultor Salzillo (2 de març de 1883) i de l'escriptor Saavedra Fajardo (6 de maig de 1884).

Entre les nombroses obres escrites de J. Fuentes, a banda de la *Memoria* dedicada a l'església de Santa Maria d'Elx, que analitzarem amb més detalls en un apartat posterior, podem destacar *Murcia que se fue* (Madrid, 1872); *Murcia mariana* (dins de l'obra *La España Mariana*, Lleida, 1880-1883); *Documentación importante sobre obras públicas en Murcia* (Múrcia, 1882); *El renacimiento de la Almudena* (Lleida, 1887); *Memoria histórico-descriptiva del santuario de Santa María de Sipena* (Lleida, 1890); *Estudios sobre la más digna y adecuada manera de representar a la Santísima Virgen* (Lleida, 1892);⁴ *La colección Riquelme* (Múrcia, 1897); *Salzillo. Su biografía. Sus obras. Sus lauros* (Lleida, 1900); *El obrero, su familia, su vivienda* (Múrcia, 1901); *Miscelánea de cosas de Murcia* (Múrcia, 1902), etc. Entre les obres que quedaren inèdites figuren les següents: *Descubrimiento en la Alberca*; *Sepulcro árabe en Murcia*; *Pierde tiempo Tadmir* i *Exposición de flores*.

⁴ En aquesta obra, premiada en el certamen de l'Acadèmia de Lleida de l'any 1892, l'autor torna a referir-se, encara que molt breument, a la imatge de la Mare de Déu d'Elx, a la seua misteriosa Vinguda i a la seua Festa d'agost (ps. 83-84).

Va morir el 4 de febrer de l'any 1903 i, mitjançant una subscripció popular, li va ser sufragada una làpida dedicada a la seua memòria, que va ser col·locada a la casa on visqué. D'altra banda, l'Ajuntament de Múrcia acordà de posar-li el seu nom a un carrer de la ciutat.

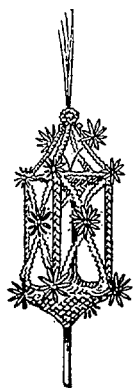
Respecte als contactes de Fuentes y Ponte amb la ciutat d'Elx, també podem oferir-ne algunes referències. Segons indica ell mateix, tenia una certa relació d'amistat amb alguns destacats personatges locals com Luis G. Llorente y de las Casas o com Rafael Brufal y Melgarejo, marquès consort de Lendínez. A casa d'aquest darrer —la Calaforra d'Elx— s'allotjà, si més no, en una de les seues visites a la ciutat. D'altra banda, com veurem més endavant, aquests personatges li oferiren alguns manuscrits amb notícies històriques d'Elx que posseïen en les seues biblioteques respectives i que Fuentes utilitzà exhaustivament en la redacció de la seua *Memoria*. També li facilitaren la consulta d'altres documents conservats a l'arxiu municipal, al de l'església de Santa Maria i en mans de particulars, com el cronista José Maria Ruiz de Lope y Pérez o Manuel Pomares Fuentes.

La relació de Fuentes y Ponte amb la ciutat d'Elx no va acabar amb la publicació del seu llibre sobre Santa Maria.⁵ Precisament, a causa d'aquesta publicació, els il·licitans el consideraven el cronista de la seua església principal i ell mateix va emprar aquest títol, com queda constància en diversos llocs. Per exemple, l'any 1891 va obsequiar la imatge de la Mare de Déu d'Elx amb una petita joia d'argent. L'obsequi, motivat per la voluntat de desagreujar la patrona elxana després del robatori que s'hi havia produït la nit de Pasqua de Pentecosta de 1888, va ser fet per mediació del Consell municipal de la ciutat i Fuentes el va acompanyar d'una carta explicativa on donava raó de cada una de les peces que formaven la joia i de les motivacions personals per a l'ofertament:

*“El que suscribe, favorecido siempre por esa insigne corporación municipal, se dirige hoy respetuosamente a ella con la mayor consideración exponiendo, que no le ha sido posible hasta ahora cumplir el ofrecimiento que hiciera como cronista de la santa patrona de la ciudad, cuando una mano sacrilega e impune la despojó de sus alhajas la noche del 19 al 20 de mayo de 1888, verificando ahora la realización de su oferta humildísima, pero férvida y reconocida, al dedicarla un estuche conteniendo una modesta joya áurea de argentería morisca, original y de ley respectiva, para que V. Ilma. y las M. Ill. señoras camareras si es posible y lo acuerdan así, adorne constantemente, tanto a diario cuanto en las fiestas más principales, el pecho de la prodigiosa efigie, como estremidad del cierre de su toca, pues tal es el deseo, si a ello no hay otra cosa que se oponga”.*⁶

⁵ Hem d'indicar que l'Ajuntament d'Elx va decidir comprar cent exemplars d'aquest llibre (Arxiu Municipal d'Elx [AME]. Sessió del 16 de desembre de 1886).

⁶ L'original d'aquesta carta, que devem a l'amabilitat de l'especialista en teatre medieval Francesc Massip, va ser llegit en la sessió municipal del 30 de juliol de 1891 i publicat posteriorment, amb el títol de “Donativo a la Virgen”, en el setmanari local *El Eco Liberal* d'Elx, el 2 d'agost del mateix any. Per la nostra banda, inserim una transcripció íntegra d'aquest document en el llibre *La imagen de la Virgen de la Asunción, patrona de Elche* (Alacant, CEPA-Patronat del Misteri d'Elx, 1991), ps. 310-312.

Dos anys després, el municipi elxà, agraït per les atencions de Fuentes y Ponte i tornant a recordar la seua condició de cronista del temple de Santa Maria, va acordar que li fóra donat al nostre personatge un ventall amb ocasió de les festes d'agost.⁷ Aquest obsequi, que a primera vista podria semblar insignificant, s'ha de considerar en el seu context i resulta ser un dels màxims honors que el Consell de la ciutat atorgava en aquella època. De fet, només els càrrecs municipals, alguns dels personatges més destacats relacionats amb les representacions de la Festa i els convidats oficials podien accedir a aquests artístics i luxosos ventalls.

3. L'ACADÈMIA BIBLIOGRÀFICO-MARIANA DE LLEIDA⁸

L'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana de Lleida va ser creada l'any 1862 dins del moviment marià internacional que, amb una forta influència espanyola i només nou anys abans, havia assolit el seu objectiu principal: la declaració dogmàtica de la Immaculada Concepció de la Verge Maria, proclamada pel papa Pius IX el 8 de desembre de 1854.

El fundador de la institució lleidatana va ser mossén Josep Escolà i Cugat (1820-1884), un sacerdot nascut a Fatarella (Tarragona), format en primer terme a Lleida i exiliat a França al terme de la primera guerra carlista. Va continuar els seus estudis teològics a Besançon, Roma —on va ser ordenat sacerdot— i a Montauban, de nou a França. En el seminari d'aquesta darrera ciutat va iniciar una forta relació d'amistat amb Josep Caixal i Estradé, que arribaria a ser bisbe d'Urgell entre 1853 i 1879 i que, com un dels representants del moviment catòlicista europeu, va influir notablement en les idees de mossén Escolà, de manera que aquest va decidir consagrar els seus esforços a estudiar i a propagar la figura de la Mare de Déu.

Instal·lat de nou a Lleida —després d'haver exercit l'apostolat en altres poblacions franceses com Tolosa de Llenguadoc i Lyon— desenvolupà en aquesta ciutat la seua gran obra mariana. A banda de la fundació de l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana, va realitzar una intensa tasca predicadora, de manera que va ser nomenat missioner apostòlic de *Propaganda Fide*. D'altra banda, entre les seues obres escrites, cal destacar un *Breviarum Marianum*, publicat l'any 1859.

Com a col·laboradors seus en la fundació i en la posada en marxa de l'Acadèmia, figuren dos lleidatans destacats. D'una banda, Josep Mensa i Font (1822-1882), propietari i, d'altra, Lluís Roca i Florejachs (1820-1884), metge i poeta, ambdós personatges clarament assenyalats per la seua devoció vers la Verge.

⁷ AME. Sessió del 18 de maig de 1893.

⁸ Les dades referents a la creació i al funcionament de l'Acadèmia de Lleida que inserim a continuació, provenen en gran part de l'opuscle de J. B. Altisent, *La Pontificia y Real Academia Bibliográfica-Mariana de Lérida* (Lleida, 1953). També, sobre el fundador de l'Acadèmia, mossén Josep Escolà, *vid.* l'article de P. Sánchez en el *Diccionario de Historia eclesiástica de España* (Madrid, CISC, 1987), suplement I, p. 281.

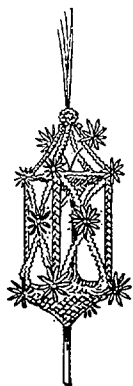
La fundació oficial de l'Acadèmia tingué lloc el 12 d'octubre de 1862 i en els primers estatuts de l'organisme es definien els objectius principals en indicar que "*será una sociedad de literatos, formada con el objeto de componer, publicar y propagar libros y escritos relativos exclusivamente a la Santísima Virgen, a la cual podrán pertenecer también todos aquellos que, aunque no sean letrados, contribuyan con sus cuotas a la publicación y repartición de dichos escritos*" (*La Pontificia y Real Academia...*, ps. 26-28).

De fet, tots els recursos econòmics de la institució –aportats pels associats– havien de ser invertits per manament estatutari en la publicació de la seua revista anual, *Calendario Mariano*, i també en l'edició d'opuscles. Aquests opuscles contindrien tant textos antics, especialment dels sants pares de l'església, com moderns, fonamentalment d'autors nacionals. De tota manera, cal indicar que prompte es decidí la publicació d'uns *Anales de la Academia*, on es recollia de manera detallada la tasca de la institució i de tota l'obra mariana mundial.

La junta directiva de l'Acadèmia va estar formada en l'inici pels tres fundadors, encara que després es creà un organisme rector anomenat Consell de l'Acadèmia, format per nou consellers efectius i per diversos supernumeraris i honoraris. D'altra banda, ateses les característiques i els objectius de la institució, aquesta estigué protegida i potenciada des dels inicis pels bisbes, especialment pels lleidatans, i també per la família reial espanyola. A partir de 1923 va rebre els títols de Reial i Pontificia, segons els honors concedits per Alfons XIII i pel papa Pius XI, respectivament.

A fi de desenvolupar els propòsits divulgadors de la figura i les virtuts de Maria, des de l'any següent a la creació de l'Acadèmia, es va organitzar un certamen artístic el mes d'octubre de cada any. Per participar en aquest certamen anual es convocava els escriptors i els artistes perquè tractaren com a tema en comú una de les advocacions marianes de l'Estat espanyol. Així, el primer certamen celebrat el 1863 tingué com a tema central el de la Mare de Déu del Pilar de Saragossa i, en anys posteriors, foren altres com la de Montserrat de Barcelona (1864), la d'Atocha de Madrid (1865), la de Covadonga d'Astúries (1866), l'Antiga de Sevilla (1867), la dels Desemparats de València (1868), la de la Mercé de Barcelona (1869), la de les Angúnies de Granada (1870) i un llarg etcètera que arribà fins a més de vuitanta-cinc advocacions diferents.

Les modalitats artístiques proposades en aquests concursos eren les de poesia, prosa, música, pintura i escultura, encara que les dues darreres opcions van desaparèixer aviat atés l'escàs poder de convocatòria. Els premis, a banda de la publicació de les obres guanyadores,

solien ser objectes piadosos i simbòlics relacionats amb la Mare de Déu, donats per l'Acadèmia o per personatges destacats.

Amb el pas del temps i fruit d'aquest certamen i d'altres iniciatives, com per exemple la redacció i la publicació d'una monumental obra titulada *La España mariana*, on s'intentava arreplegar referències i dades de totes les imatges de la Verge existents a l'Estat, es crearen diverses seccions en l'Acadèmia: una *Galeria Fotográfico-Mariana* (recopilació de documents gràfics marians), un *Museo Numismático-Mariano* (per a recollir monedes i medalles) i una biblioteca i arxiu on, a banda de les edicions pròpies de la institució lleidatana, es recolliren gran quantitat de publicacions referides a la Mare de Déu, tant nacionals com internacionals. Tots aquests fons es concentraven en un gran edifici construït en diverses etapes a Lleida –en el carrer encara conegut com de l'Acadèmia– que va ser iniciat el 1869.

Ja en el segle XX, els estatuts de l'Acadèmia van ser reformats de manera que l'organisme i el seu patrimoni passaren a dependre directament del bisbat de Lleida, que nomenava el director de l'obra. Malauradament, els rics fons bibliogràfics de l'Acadèmia van desaparèixer quasi per complet durant la guerra civil del 1936 i encara que durant la postguerra s'intentà tornar a posar-la en funcionament, amb la recuperació del seu certamen anual, ja no va assolir l'esplendor primitiu.

4. EL CERTAMEN MARIÀ DE L'ANY 1886

L'any 1886, justament quan l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana feia vint-i-cinc anys d'existència, va decidir convocar el seu certamen artístic anual amb el tema general de la Mare de Déu de l'Assumpció d'Elx.

En total s'hi oferiren dotze premis, vuit per a composicions poètiques, dos per a escrits en prosa, un per a pintura i un altre per a composicions musicals. A aquests premis es presentaren cinquanta-set treballs literaris, dues obres pictòriques i deu partitures musicals, tot i que només tres dels premis estaven relacionats directament amb la patrona elxana.

L'acte de lliurament de premis tingué lloc a la vesprada del 17 d'octubre de 1886 a la capella de l'Acadèmia de Lleida. Ocupava la presidència el bisbe diocesà i hi assistiren autoritats civils i militars, corporacions locals, la junta directiva de la institució organitzadora, les comissions d'examen dels treballs presentats i nombrosos socis i convidats.

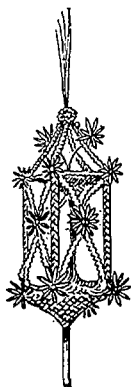
Pel que fa als premis estrictament referits a l'advocació il·licitana, direm que la *Lira de plata* per a la millor oda castellana a la Mare de Déu d'Elx, al qual optaven quatre treballs, va ser atorgat a Andrés Blanco y García, de Múrcia, per la seua obra presentada amb el lema *Pulchra, magna, clemens* i titulada *A Nuestra Señora de la Asunción de Elche*. Aquest poema, de dos-cents quatre versos, va ser premiat, segons paraules del jurat, "*por reunir a una corrección esmerada y propiedad intachable, la entonación que el género requiere, profusión de imágenes y rasgos poéticos y un arte especial para hacerse agradablemente interesante, aun prescindiendo, como prescinde, del adorno de la rima que tanto favorece al verso moderno*".⁹ En el mateix apartat, va ser concedida una *Mención honorífica* a un poema presentat per Timoteo Domingo Palacio, de Madrid.

Respecte als escrits en prosa, hi havia dos premis als quals es presentaren sis treballs. Un d'aquests guardons, titulat *Escribanía de plata*, va ser atorgat a l'obra presentada amb el lema *Palma exaltata* –assenyalat amb el número 22 del certamen– que va resultar ser la *Memoria* de Javier Fuentes y Ponte. En paraules del jurat es tractava d'una:

"Memoria descriptiva del Santuario e imagen de Nuestra Señora de la Asunción de Elche, extensa y nutridísima de datos y noticias, todos importantes y muchos curiosísimos que revelan en su autor un trabajo ímprobo, costoso y asíduo, conocimientos y hábito en las investigaciones históricas y, sobre todo, un afecto sincero a la Virgen Santísima, en cuyo obsequio, tan solo, y en honor de su 'Academia', pueden llevarse a término trabajos de la índole y condiciones del que nos ocupa. Por todos estos motivos, ha sido adjudicada a esta Memoria el premio de la 'Escribanía de plata', conquistado justísimamente, aunque sin competencia". (Certamen público..., p. 25).

Cal assenyalar que les obres literàries guanyadores foren publicades el 1887 per l'Acadèmia en dos volums que aparegueren amb el títol general de *Certamen público* (vid. nota 9). En el primer d'aquests volums es va reproduir el discurs del president de l'associació, l'acta del certamen i les obres guardonades en els diferents premis de poesia, com també el treball en prosa guanyador de la *Medalla de plata*. El segon volum va ser dedicat íntegrament a reproduir la *Memoria* de Fuentes y Ponte. El mateix any 1887 aparegué una segona edició de la *Memoria* ja en solitari. Per a aquesta edició s'aprofità la composició tipogràfica de la primera i només es va canviar la capçalera de pàgina. En aquest sentit, cal parar atenció davant de la palesa fragilitat d'aquestes edicions –comú denominador a totes les que va fer

⁹ L'acta del jurat, la memòria del certamen i les obres premiades foren publicades en el llibre *Certamen público celebrado con motivo del concurso de premios abierto por la Academia Bibliográfico-Mariana para solemnizar el aniversario XXV de su instalación, en la tarde del 17 de octubre de 1886* (Lleida, 1887).

l'Acadèmia— que presenten un tipus de lletra molt petit, un paper d'escassa qualitat i una enquadernació en rústica. Aquestes característiques són, tanmateix, una exigència dels estatuts de la institució mariana, on es pot llegir clarament que “*los libros que se editen [han de ser] de poco tamaño y reducido precio, para que cualquiera pueda adquirirlos y leerlos fácilmente*” (*La Pontificia y Real Academia...*, p. 27).

5. LA MEMORIA HISTÓRICO-DESCRIPTIVA

La *Memoria* de Javier Fuentes, iniciada amb un pròleg anònim —que cal suposar redactat per l'Acadèmia mariana— i una breu introducció, està estructurada en tres grans parts a les quals s'afegí un extens apèndix documental. En total són dues-centes seixanta-dues pàgines en quart, més un full litografiat desplegable de 56 x 41 cm que conté els documents gràfics de l'apèndix.

La primera part de l'obra, titulada “La villa-ciudad. Crónica compendiada”, es dedica a oferir notícies respecte a la història de la ciutat d'Elx. Aquesta part es divideix en cinc subapartats: *Edad antigua: Colonia Inmunis Illici Augusta*, *Edad media: Elece. Elx*, *Transición: Elxe. Elche*, *Renacimiento* i *Edad Moderna*. Cada un d'aquests capítols menors, apareix format per un nombre variable de paràgrafs o notícies curtes sota un epígraf comú. Aquest sistema de redacció, que l'autor continua al llarg de tota la *Memoria*, li dóna un aspecte de noticier o crònica on es van col·leccionant notícies soltes —de vegades sense una relació directa entre si— i amb salts cronològics i/o temàtics i, per tant, sense que configuren un relat històric continuat.

Respecte a les fons bibliogràfiques i documentals emprades en la redacció de l'obra, podem indicar que per a l'apartat de la història antiga d'Elx, Fuentes y Ponte va utilitzar, com ell mateix indica (p. 57), l'estudi *Illici, su situación y antigüedades* d'Aurelià Ibarra i Manzoni, que ja hem esmentat. I pel que respecta a la resta dels capítols, l'autor copia notícies d'obres publicades, com la de Juan Antonio Mayans o de la part dedicada a Elx en l'obra d'Antonio José Cavanilles. Tanmateix, la major part de les notícies estan transcrits de diversos noticiers manuscrits inèdits que es conservaven en biblioteques privades d'Elx. Aquests noticiers són els següents: l'obra feta el 1621 per Cristòfol Sanç,¹⁰ que Fuentes y Ponte va consultar gràcies a una còpia que posseïa el cronista il·licità José María Ruiz de Lope y Pérez en la seua biblioteca; d'aquest mateix cronista també va consultar el seu manuscrit *Noticias de Elche*, un noticier començat pel seu pare i que l'any 1868 recollia aproximadament unes cinc mil notícies referides a la ciutat d'Elx;¹¹ un altre manuscrit li va ser proporcionat pel marquès de Lendínez, concretament es tractava d'un noticier del segle XIX,

¹⁰ Cristòfol Sanç de Carbonell, *Recopilación en que se da cuenta de las cosas ancí antigas como modernas de la ínclita villa de Elche*, ms. de 1621 conservat a l'AME. Existeix una edició, amb el títol d'*Excelencias de la villa de Elche*, feta a Elx, amb pròleg de Juan Gómez Brufal, el 1954.

¹¹ D'aquest noticier sabem que els hereus de Ruiz de Lope en conserven dos lligalls amb notícies compreses entre 1881 i 1900; i que Pero Ibarra i Ruiz va adquirir una altra part del manuscrit i el relligà, amb altres documents originals, en el volum V dels seus *Papeles curiosos*, conservats a l'AME.

sense títol ni autor, però atribuït a Jaume Ceba, un eclesiàstic de l'església de Santa Maria d'Elx, doctor en teologia, que visqué entre els anys 1774 i 1859;¹² i, per últim, un altre noticiari –sens dubte el més utilitzat al llarg de tota la *Memoria*– que tenia Luis G. Llorente. Encara que Fuentes y Ponte no indica cap altra referència a aquesta obra, ha de tractar-se d'un manuscrit anònim, en dos volums, atribuït a un dels membres de la família Llorente d'Elx, datat el 1845 i titulat *Colección de noticias antiguas y modernas pertenecientes a la villa de Elche*.¹³

Dins de l'apartat titulat *Transición* d'aquesta primera part de la *Memoria*, l'autor inclou el relat de la Vinguda o aparició miraculosa de la imatge de la Mare de Déu d'Elx, segons la versió oferida per Juan de Villafañé en la seua obra *Compendio histórico en que se da noticia de las milagrosas y devotas imágenes de la Reina de los cielos y tierra, María Santísima, que se veneran en los más célebres santuarios de España* (Madrid 1740, ps. 72-79). Indicarem que la decisió d'incloure aquesta narració llegendària de la Vinguda dins d'una crònica històrica, encara seria mantinguda uns anys després per l'erudit historiador elxà Pere Ibarra i Ruiz en redactar la seua *Historia de Elche* (Alacant, 1895), on també dedicà un capítol –més aviat de tipus literari– a aquesta tradició local.

Podem dir que aquesta primera part del llibre de Fuentes està formada per una col·lecció de notícies històriques des de l'època antiga fins a l'any 1877, encara que sense entrar en els esdeveniments més recents, ja que segons manifesta el mateix autor, "*siempre hemos creído peligroso la narración histórica de los sucesos que han tenido lugar en nuestros días, y en consecuencia de este principio prescindimos de ella*" (p. 55).

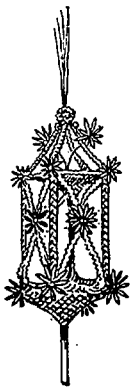
La segona part de la *Memoria* apareix sota l'epígraf *La Reina y Señora. Relatos y descripciones* i es divideix en tres capítols: *Ojeada de actualidad*, *Crónica mariana* i *El Santuario*.

En el primer d'aquests sub-apartats, es fa una lleugera descripció de la ciutat d'Elx en l'època de l'autor, dels principals carrers, les places i els edificis monumentals. Així mateix, s'hi ofereixen algunes dades copiades de l'article dedicat a Elx en el *Diccionario geográfico* de Madoz i de l'obra de Cavanilles.

Dins de la *Crónica mariana* Fuentes analitza els diferents detalls del relat de la Vinguda de la Mare de Déu il·licitana –que, és clar, pren com a totalment cert– i les seues circumstàncies. Hem d'indicar que aquesta *anàlisi* resulta una mica peculiar, ja que l'autor intenta resoldre una sèrie de dubtes i contradiccions menors que sorgeixen de la lectura de les diferents versions de l'aparició mariana, però sense entrar en qüestions de major envergadura com serien, per exemple, el

¹² Les dades biogràfiques del Dr. Ceba les proporciona el mateix Fuentes y Ponte en la p. 56 de la seua *Memoria*. El manuscrit es troba actualment a la biblioteca dels hereus de l'investigador Juan Gómez Brufal (Elx, 1912-1982), el qual era nét de l'esmentat marquès de Lendínez.

¹³ Aquest manuscrit també es troba a la biblioteca dels hereus de Juan Gómez Brufal, on l'hem consultat.

mateix origen o la veracitat d'aquests relats. D'altra banda, els arguments aportats per Fuentes se sostenen en nombroses ocasions –i això serà una constant al llarg del llibre– amb suposicions i apreciacions personals sense cap suport documental.

Respecte a aquesta qüestió de la Vinguda, en referir-se l'autor a l'església on va rebre culte la imatge trobada, ens ofereix nombroses notícies –quasi totes de l'esmentat manuscrit de Llorente– respecte a la construcció i l'ornamentació de l'actual temple de Santa Maria per a entrar, ja en l'últim dels apartats del capítol, a descriure detalladament l'edifici tal com Fuentes y Ponte el conegué en la seua visita.

La lectura d'aquesta descripció que, això sí, és minuciosa i detallada i comprén totes les estances de l'edifici i tots els seus detalls, ens aporta una visió completa tant de l'exterior com de l'interior de l'actual basílica il·licitana. I en aquest sentit sí ens resulta actualment d'una gran utilitat, ja que si bé la part externa es conserva pràcticament igual, l'interior va ser totalment destruït per l'incendi del 20 de febrer de 1936, on desaparegueren tots els elements culturals i ornamentals que només podem conèixer mitjançant aquests tipus d'escrius o d'antigues fotografies. I, sens dubte, de totes les descripcions conservades, la de Fuentes y Ponte és la més detallada.¹⁴

De tota manera, cal llegir aquest capítol amb certes precaucions davant d'una sèrie de qüestions que passem a comentar tot seguit. D'una banda, ens trobem amb les apreciacions i les qualificacions artístiques i simbòliques fetes de vegades un tant lleugerament per l'autor i on s'han detectat alguns errors notables. Com a exemple, podem assenyalar que l'autor indica com a possible l'existència en el segle XVI de la imatge de Crist Ressuscitat venerada al deambulatori de Santa Maria –encara existeix al mateix lloc–, quan sabem positivament que aquesta figura va ser donada al temple en el segle XVIII.¹⁵ Es tracta, per tant, de dos-cents anys de diferència, amb el consegüent canvi d'estil artístic que no va ser detectat pel nostre autor.

També s'enganya Fuentes, a vegades, en el moment de reconèixer les advocacions d'algunes imatges religioses. El cas més greu, al nostre parer, seria el de la figura existent en la porta de l'església situada al sud i que Fuentes denominà –com ja havia fet Madoz– de *Sant Joan Baptista*, perquè hi veié una imatge “de piedra de 1m. 20 de altura, San Juan Bautista predicando” (p. 108). Tanmateix, qui contemple aquesta figura apreciarà clarament els senyals de la crucifixió en les mans i el pit, ja que en realitat es tracta d'una imatge de Crist Ressuscitat. El nom real d'aquesta porta és la *de la Resurrecció* i així consta en tota la documentació històrica conservada.¹⁶

I encara cal prevenir sobre un altre tipus de dades aportades per

¹⁴ Altres descripcions i referències es poden veure en Marceliano Coquillat i Llofriu, *Proyecto de reparación de la insignie iglesia parroquial de Santa Maria de la ciudad de Elche*, amb un epíleg de Pere Ibarra titulat “Resumen de los datos históricos más importantes relativos a la iglesia de Santa Maria de Elche” (Barcelona, 1903). També en Pere Ibarra i Ruiz, *Historia de Elche* (op. cit.), ps. 230-250. I en Elías Tormo, *Levante. Guías regionales Calpe* (Madrid, 1923).

¹⁵ Arxiu de la Basílica de Santa Maria d'Eix [ABSME]. L'any 1790 es pagaren deu lliures a Josep Pomarcs “por la conducción de la estatua de la Resurrección, hecha por Esteve por 100 libras a expensas del Ilustrísimo Señor D. Josef Tormo” (*Libro de quantas de la fábrica de Santa Maria que se empesó en el año 1789* [Sig. 116], f. 17).

¹⁶ Així l'anomena Pere Ibarra en la seua *Historia de Elche*, p. 236. I així apareix en la documentació històrica conservada a l'ABSME.

l'autor de la *Memoria*. Ens referim a les mesures d'imatges i quadres que acompanyen la seua descripció, on també s'han detectat errades importants. Així ho posà de manifest Pere Ibarra, quan en referir-se a unes pintures existents en el cambril de la Mare de Déu de l'Assumpció, indica:

*“De Gómez afirma el Sr. Fuentes y Ponte en su conocida «Memoria», que son todos los cuadros del Camarín, juicio emitido con alguna ligereza, dando motivo a que sea equivocado, como lo son también las dimensiones que asigna a los dos cuadros de ‘La Venida’ a los que señala una medida de 0,88 centímetros de lado, cuando ambos lienzos tiene la medida arriba mencionada [0,96 x 1,26 cm]”.*¹⁷

Si considerem que, com veiem, Fuentes errà en mesurar un objecte que tenia al seu davant, per força hem de dubtar de les dimensions que aporta de figures de difícilíssim accés com les existents en les façanes exterior del temple o les col·locades a gran altura.

Totes aquestes qüestions ens fan considerar que si bé la descripció de Fuentes y Ponte és d'una gran riquesa de detalls, hem de llegir-la forçosament amb certa cura, ja que davant de les errades detectades, és molt possible que n'hi haja d'altres.

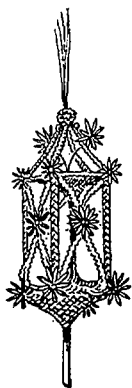
La tercera i última part del llibre està dedicada als cultes i a les festes religioses i cíviques organitzades en honor a la Mare de Déu elxana i es titula “El amor y la gratitud. Testimonios”. Apareix dividida en els capítols “Las maravillas”, “El culto” i “La Festa”.

En primer lloc, Fuentes presenta una relació dels milacres que les cròniques i els noticiers atribueixen a l'intercessió de la Verge d'Elx. Hem d'indicar que resulta prou significatiu el fet que aquest apartat vaja precedit d'una extensa introducció on l'autor fa una defensa apassionada dels milacres i els fets extraordinaris religiosos davant dels atacs sorgits des dels fronts racionalistes (ps. 130-131).

A continuació es dedica a donar notícies referides a les diferents festes celebrades a Elx fins a arribar al segle XIX, on es deté de manera especial en els actes de la Vinguda de la Mare de Déu, que descriu amb prou detall. Utilitza tant l'esmentat noticier de Llorente com diferents programes de festes i, cal suposar, testimonis orals dels membres de l'anomenada Societat de la Vinguda de la Verge per a mostrar els projectes realitzats, la seua composició i les seues perspectives de futur.

Aquesta part del llibre acaba amb l'ampli capítol dedicat a l'estu-

¹⁷ “Los cuadros del camarín”, *Levante*, Elx, 5 de gener de 1926. Encara que l'article aparegué com anònim, sabem que fou escrit per Pere Ibarra, ja que s'esmenta en la relació de les seues obres que ell mateix va fer amb motiu del seu ingrés en la The Hispanic Society of America el 1930.

di de la Festa o Misteri d'Elx. S'inicia amb algunes notícies històriques sobre el tema i amb una detallada descripció dels preparatius i del desenvolupament de les festes d'agost, dels escenaris i els artefactes aeris, de l'ambient popular, de les celebracions religioses i, per suposat, de la mateixa representació del drama assumpcionista. A més, aporta algunes dades sobre l'origen argumental de l'obra i fa una descripció i valoració literària i musical de la consuetud de la Festa a partir del manuscrit del 1639, que copià en la biblioteca del cronista Ruiz de Lope i que aporta com un dels documents addicionals (doc. núm. 17).

Sens dubte, és aquesta consuetud el document més significatiu de la *Memoria*. Recordem que per manament del Consell d'Elx no es permetia la còpia del text de la Festa i, de fet, fins aquesta ocasió mai s'havia publicat una transcripció íntegra de la consuetud històrica.

Fuentes y Ponte va copiar el text dels cants del Misteri i les acotacions escèniques, encara que no la partitura musical, de la qual només ofereix tres mostres en el seu apèndix gràfic. Per tant, malgrat les errades que conté aquesta còpia —prou criticada, com veurem, pels seus contemporanis—, ens trobem davant de la primera edició d'una consuetud de la Festa i, a més a més, la més completa de les que s'havien fet del manuscrit del 1639, que actualment es troba perdut.

Com en el cas de l'apartat dedicat a l'església de Santa Maria, la descripció feta per Fuentes de la Festa resulta la més detallada i minuciosa de les existents fins a la seua data. I en conjunt —sempre amb les precaucions esmentades respecte a les apreciacions personals de l'autor escassament documentades— es tracta de l'estudi referit a la Festa més important dels apareguts fins a la seua època.

Dins d'aquest estudi, Fuentes y Ponte fa una sèrie de suggeriments destinats a la millora artística de la representació. Cal recordar que en l'últim terç del segle XIX el Misteri es trobava en un període de clara decadència artística, període que no superaria fins a la restauració efectuada a partir del 1924. És per això que, pràcticament, tots els forasters il·lustrats que presenciaven l'obra en aquests anys coincidien en una sèrie de millores que calia introduir en l'escenificació. En aquest sentit, Javier Fuentes va ser també el primer a aportar les seues idees.

Així, indica que caldria renovar el cadafal, el taulat de l'Ajuntament i els elements escènics que estaven molt envellits. Però, sobretot, el vestuari dels actors, "*confiando la direcció y la confecció de los nuevos a cualquiera de las muchas personas que hay muy entendidas en arqueología suntuaria e indumentaria*" (p. 200). També suggereix la supressió de la presència en l'escenari del músic que tocava el fagot i del mestre de capella, ambdós vestits amb frac enmig dels actors caracteritzats, i manifesta que el director musical només hauria d'ac-

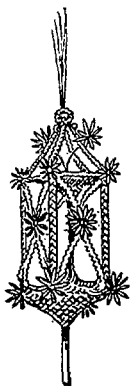
tuar en els assaigs però que les entrades als cants durant l'escenificació podrien fer-les alguns dels sacerdots que participaven com a actors, com els que representaven sant Joan o sant Pere. També li semblava poc adient que els cantors dugueren en les mans les llibretes amb les partitures dels cants. I, en aqueix sentit, considerava molt necessari mantenir inalterada aquesta partitura sense permetre modificacions fetes per iniciativa dels diferents mestres de capella.

Quant al públic, Fuentes recomana efusivament una major postura als espectadors per trobar-se en un lloc sagrat, que no es menjara ni beguera a l'església i que les dones no entraren sense cobrir-se el cap. I, naturalment, que la gent no pujara als altars per a contemplar la representació. En aquest sentit, suggereix la construcció de quatre grans tribunes que, col·locades a cada banda de les portes del Sol i de l'Orgue, permetrien ampliar la capacitat del temple.

També resulta de gran interès la impressió personal que la Festa causava en Fuentes y Ponte, que queda reflectida en la seua *Memoria* i en alguna altra obra seua. Impressió que pot qualificar-se de contradictòria. D'una banda, no pot evitar l'emoció experimentada davant d'una representació religiosa i artística de les característiques de la Festa. Però, d'altra, la seua formació com a catòlic actiu i militant li fa criticar l'ambient popular i, segons el seu punt de vista, irreverent, que existia en el temple durant l'escenificació.

La *Memoria* conclou amb un extens apèndix documental on Fuentes copia una sèrie de documents literaris numerats correlativament de l'1 al 21, encara que els números 8, 10 i 11, que són documents gràfics, apareixen en un full a part, com hem indicat. Aquests documents, que al llarg de llibre havien estat referenciats en el lloc corresponent, són de diversa mena, manuscrits i impresos, pertanyents a l'Arxiu Municipal d'Elx, al de l'església de Santa Maria i a col·leccions particulars, tot i que, de vegades, l'autor no especifica el lloc on es troba l'original.

D'altra banda, a aquest apèndix, Fuentes afegí uns documents addicionals, ja sense numeració. Es tracta de la suposada acta redactada en el moment de la Vinguda de la Mare de Déu d'Elx, que insereix com a original Emilio Moreno Cebada en la seua obra *Glorias religiosas de España* (Barcelona, 1866-1867, vol. II, ps. 611-624) i del pergamí que, segons aquest autor, es trobà a l'interior de l'arca apareguada. Aquests dos documents foren copiats de l'obra literària de Pascual Caracena i, per tant, no tenen valor històric. Així ho va intuir el mateix Fuentes y Ponte —com altres autors— davant del tipus de llenguatge en què apareixen escrits, molt llunyà d'una possible redacció medieval. De tota manera, encara que fent constar aquestes prevencions, el nos-

tre autor va decidir incloure'ls "con posterioridad a la terminación de la presente «Memoria» [...] con las reservas de juicio que creemos convenientes y lo hacemos literalmente, dejando a los lectores el estudio crítico de los aludidos escritos" (p. 261).

La Porta Major de l'església de Santa Maria en els primers anys del segle

Com hem indicat, l'apèndix de documents escrits es complementa amb un gran full litografiat que conté els documents de tipus gràfic. Concretament, un croquis de la vila murada d'Elx amb els principals edificis (núm. 8); la reproducció d'uns dibuixos de l'arca de la Vinguda de la Verge, segons el manuscrit del Dr. Ceba (núm. 10); un plànol de la planta de l'església de Santa Maria (núm. 11); i, per fi, la reproducció de tres fragments de la partitura de la Festa segons la consuetud de 1639, concretament el cant de l'àngel de la Mangrana, el de sant Tomàs i el de la Coronació.

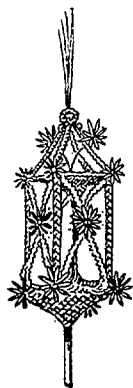
Per últim, assenyalarem que, segons manifesta Javier Fuentes, juntament amb l'original del seu llibre, va donar a l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana de Lleida una carpeta destinada al seu arxiu. Aquesta carpeta contenia una sèrie de documents i objectes originals relacionats amb la Mare de Déu d'Elx, com programes i cartells de festes, estampes, fotografies, fullets, una fulleta de la palma de la Festa, fragments d'oripell, etc. La relació detallada d'aquests elements, reunits per l'autor "*como testimonios justificantes de varios asuntos expresados en dicha obra*" (p. 259), apareix consignada en el document núm. 21 de l'apèndix del llibre.

6. INTENCIONS I CRÍTQUES

Una vegada descrita breument la *Memoria* de Javier Fuentes i el seu contingut, intentarem també apropar-nos a les intencions del mateix autor a l'hora de redactar-la i, així mateix, a les crítiques en un sentit i en altre que va rebre en la seua època.

Fuentes y Ponte, en la introducció del llibre, deixa prou clars els seus propòsits en realitzar el treball i presentar-lo al certamen de l'Acadèmia de Lleida: escriure una obra, una crònica on donar notícia de la imatge de la Mare de Déu d'Elx, de la seua església, dels seus prodigis i de les seues festes. Però, fonamentalment, un treball on es ressaltaren els valors catòlics, una memòria on primara la propaganda mariana —en perfecta consonància amb la tasca de l'Acadèmia catalana— davant de l'anàlisi històrica. Clarament ho manifesta l'autor quan diu:

"no nos proponemos hacer un libro modelo de crónicas exactas, de crítica sutil, de narraciones avivadas por la arqueología descriptiva, de la documentaria testimonial [...], pero en particular lo que más embarga al par que entusiasmo nuestro corazón es el afán de hacer constar los sucesos de modo que resalte el afecto piadoso, la sencillez ascética e íntima del historiador cristiano, a despecho de los que califiquen algunos periodos de estas páginas con el dictado de 'sensiblerías'" (p. VIII).

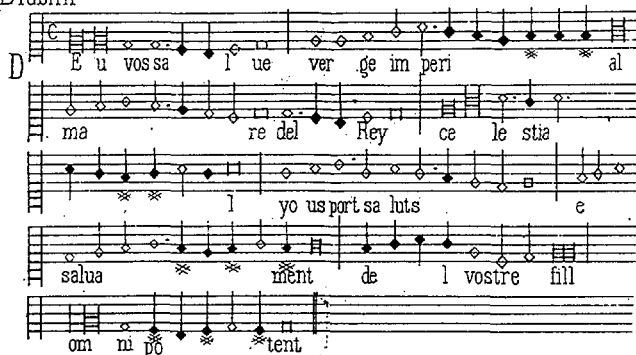
Un altre lloc on trobem plasmades les intencions propagandístiques de Fuentes amb la seua *Memoria* és una carta que el nostre autor va enviar a Aurelià Ibarra i Manzoni el 9 d'agost de 1887, on manifesta:

*"Al optar al premio ofrecido en el certamen de una Academia Literario-Religiosa, siendo yo católico y de cariñosa fe hacia la Virgen, quise hacer una memoria popular en que resultasen ratificadas por una opinión más las tradiciones de un pueblo que conserva para gloria de la historia y el arte cristianos la Fiesta única de su género que hay en el Universo y consignadas las curiosidades de los diferentes libros noticiarios aún inéditos y en poder de mis amigos, antiguos ciertamente dos de ellos, los señores Llorente, padre e hijos y el más cercano apreciable Sr. Marqués de Lendínez".*¹⁸

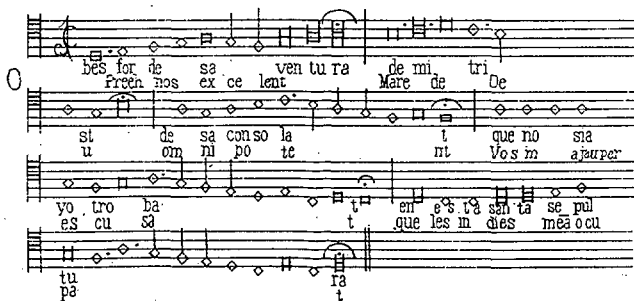
Música corresponent a tres números de los varios que constituyen la partitura del Conmema de "**La Festa**" de N.^a S.^a de la Asuncion en la ciudad de Elche.

ACTO 1.º DIA 14 - BAJADA DEL ANGEL.

Bfabmi

ACTO 2.º DIA 15 - ENTRADA DE S.^{to} TOMÁS.

¹⁸ AME, *Correspondencia de Aureliano Ibarra y Manzoni*, vol. III, núm. 34.

Fragment del full il·lustratiu aportat per Javier Fuentes.

Respecte a les crítiques rebudes per la *Memoria* des de la seua aparició, hem de dir que primen les negatives encara que també tingué defensors apassionats, impressionats per la gran quantitat de notícies històriques que aconseguí recopilar. En aquest sentit, ja hem vist en l'apartat dedicat al certamen de l'any 1886, els elogis que el jurat va dedicar al llibre. Uns dies després, es publicà una crònica de l'acte de lliurament de guardons en el *Diario de Lérida* –reproduïda en el pròleg de la *Memoria*– on un anònim periodista afirmava:

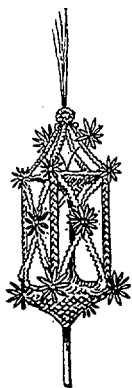
“debiéramos hacer hincapié, en la [obra] del incansable y ferviente cuanto ilustre Académico de la Mariana, don Javier Fuentes y Ponte, de Murcia; obra de trabajo ímprobo, llena de noticias, datos, planos, cuentas y documentos referentes a la peregrina y milagrosa imagen de Nuestra Señora de Elche [...]. El trabajo del señor Fuentes bastaría por sí solo como otros tantos suyos, para abrirle de par en par las puertas que años ha tiene abiertas de las Reales Academias de la Historia y de San Fernando” (p. VI).

Un altre defensor de la *Memoria* va ser l'acadèmic i publicista Adolfo de Herrera y Chiessanova, que el 1896 va redactar el seu article dedicat a la Festa d'Elx per al *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones* de Madrid. En aquest article segueix el llibre de Fuentes y Ponte a l'hora d'oferir dades històriques sobre la representació del Misteri i també davant dels suggeriments de millores a introduir en l'obra. Així, manifesta Herrera:

“Entre todas [les publicacions sobre la Festa] merece especial mención la escrita por nuestro distinguido amigo, el conocido publicista D. Javier Fuentes y Ponte, intitulada ‘Memoria histórico-descriptiva del Santuario de Nuestra Señora de la Asunción en la ciudad de Elche (provincia de Alicante)’. Obra premiada por la Academia Bibliográfico-Mariana de Lérida en 1886 y dada a luz en la misma ciudad el año siguiente.

“[...] Estamos muy conformes con la crítica que el Sr. Fuentes hace en su precitada «Memoria» de alguno de los detalles de esta ‘fiesta’, y es de sentir mucho que la Corporación municipal no estimara en su gran valía las indicaciones de tan meritísimo cronista”. (“Excursión a Elche”, p. 2 i 7).

Tanmateix, la resta dels comentaris crítics que hem localitzat sobre aquest aspecte, són clarament negatius i desqualifiquen la *Memoria*, bé íntegrament o bé en alguna de les seues parts. En primer lloc esmentarem l'actitud d'Aurelià Ibarra i Manzoni. Fuentes y Ponte, que no el coneixia personalment, li envià el 22 de juny de 1887 un exemplar del seu llibre amb una carta de presentació. En aquesta carta

li indicava que les notícies respecte a l'antiga Illici del seu llibre havien estat copiades de l'obra d'Ibarra. A més, li demanava una ressenya de la *Memoria* per a la premsa local. Com a referències personals, li manifestava que havia estat premiat en unes cinquanta ocasions en certamens nacionals i internacionals i que era membre de dues acadèmies nacionals.¹⁹

Malauradament, no posseïm la contestació d'Aurelià Ibarra, encara que podem deduir una clara actitud negativa per alguns indicis. En primer lloc perquè no va fer la ressenya que li demanava Fuentes. I, també, perquè en una segona carta que aquest autor envià a Ibarra, es detecten crítiques d'aquest a la *Memoria* i a algunes de les tradicions que dóna com a fets històrics. Concretament, Fuentes y Ponte deixa constatació en aquesta segona carta que Aurelià Ibarra li indicava que ell tenia "*hechos ligeros estudios en que resultan demostraciones contrarias a la aparición de la imagen [de la Mare de Déu]*".²⁰ De tota manera, Fuentes, després de justificar la redacció de la seua obra amb les paraules que hem reproduït *ut supra*, insisteix a conèixer personalment Ibarra –sens dubte l'intel·lectual de més talla a l'Elx de l'època– i li informa que vindrà a Elx a veure de nou la Festa i estarà hostatjat entre el 13 i 16 d'agost a la Calaforra.

Un autor que criticà públicament la *Memoria* de Fuentes va ser el musicòleg Felip Pedrell. Aquest, en el seu estudi sobre la Festa que publicà l'any 1901 en la revista alemanya *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*, després de la seua visita a Elx l'any anterior, va incloure una nota bibliogràfica que li facilità Pere Ibarra i Ruiz. Aquesta nota, formada per sis títols, té la particularitat de comentar els treballs ressenyats i, en referir-se al de Javier Fuentes, manifesta:

"Obra escrita con mejor intención que sentido de crítica literaria, histórica y artística, pero llena de datos de toda especie para documentar la parte histórica de la ciudad de Elche y de su drama".

També l'erudit arxiver de la catedral de València, el Dr. Roc Chabàs, en el seu article relatiu al text literari del Misteri, va criticar el treball de Fuentes, concretament la defectuosa transcripció que va fer de la consuetada del 1639:

*"y está tan desfigurado el texto de la 'Festa' en la 'Memoria de N.S. de la Asunción de Elche' que en Lérida vio la luz en 1887 por D. Javier Fuentes y Ponte, que se puede asegurar es de todo punto indecifrable lo publicado. Con decir que este último, en vez de leer, por ejemplo, 'superius', escribe 'superig', está dicho todo, pues la abreviatura final le fue ininteligible". ("El drama sacro de la Virgen de Elche", *El Archivo*, Dénia, 1890, ps. 203-214).*

¹⁹ AME, *ibidem*, vol. III, núm. 33.

²⁰ AME, *ibidem*, vol. III, núm. 34.

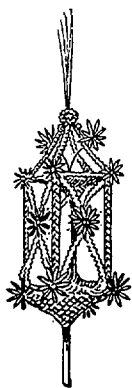
No obstant això, les crítiques més dures rebudes per l'obra de Fuentes y Ponte van ser publicades per l'esmentat historiador elxà Pere Ibarra. El 1894 en va aparèixer la primera. Cal indicar que en el número extraordinari que el setmanari local *El Bou* va publicar el 15 d'agost d'aquell any amb motiu de les festes de la ciutat, s'incloueren algunes dades referents a la Festa amb el títol de "Notas curiosas relativas a la Fiesta del 14 y 15 de agosto", sense que constara la seua procedència ni el seu autor. Doncs bé, un mes després, Pere Ibarra, a qui en alguns cercles locals li havia estat atribuïda la paternitat d'aquestes notes, va publicar en el mateix periòdic una carta on negava aquesta atribució i on desqualificava totalment la *Memoria*:

"Para que llegue a conocimiento de los numerosos lectores de su semanario, estimaría hiciera usted constar en el mismo, que no he sido yo el autor de las 'Notas curiosas relativas a la Fiesta del 14 y 15 de Agosto', publicadas en 'El Bou' el día 15 de los corrientes, como se ha supuesto por muchos y se me ha preguntado por no pocos de los que han creído ver en dichos 'apuntes', labor de mi tosca pluma.

*"Lamentando, como el que más, que se den a la estampa, noticias sacadas de 'Crónicas y Memorias' faltas de sana crítica, que no por hallarse patrocinadas por respetables autores, deben ser creídas, y que, al estender su círculo de publicación, darían ocasión a formar equivocados conceptos respecto a determinados hechos de nuestra historia local, le suplico, tenga a bien hacer público mi desagrado y desaprobación, como ilícitano y como amante de la verdad, en uso de un derecho que creo perfectísimo". ("Carta atrasada", *El Bou*, Elx, 23 de setembre de 1894).*

Alguns anys després, concretament el 1933, Pere Ibarra tornà a publicar una nova crítica de l'obra que ara reproduïm. Concretament es troba en el seu opuscle titulat *El Tránsito y la Asunción de la Virgen* (Elx, s.d.: 1933), on, a banda d'editar la versió íntegra de la consuetud del 1625, presentava una bibliografia crítica respecte al drama assumpcionista d'Elx fins a l'any 1927. En referir-se a la *Memoria* de Javier Fuentes, Ibarra torna a emprar termes que criticaven durament l'obra i la seua manca de rigor històric:

"Trabajo difícilmente superado por otro, en cuanto a la numerosa recopilación de datos y antecedentes curiosísimos, vulgares entre los que en Elche nos venimos dedicando a desentrañar el pasado. De haberse asesorado el autor, de persona avezada en la busca, cotejo y comprobación de antecedentes, sobre todo en la lección del lemosín, la obra hubiera sido un guía seguro, no solo al amante de nuestras tradiciones religiosas, sino también de las civiles y municipales. En

cuanto a pureza de traslados, corrección de pruebas impresas, citas y, sobre todo publicación de la Consueta [...] verdaderamente fue una lástima tanta negligencia por parte de su autor, del bueno de D. Javier, que se conoce que al componer un libro mariano, que tanta difusión había de alcanzar, no aspiró a otra cosa que a un momentáneo galardón” (ps. 63-64).

Per la nostra banda, només podem insistir en allò que hem anat exposant al llarg d'aquest petit estudi. D'una banda, el caràcter clarament *propagandístic* del llibre en defensa de les teories catòliques atacades pels sectors racionalistes. Un caràcter que pot emmarcar-se perfectament amb les tasques promogudes per l'Acadèmia Bibliogràfica-Mariana de Lleida. Això explica el premi atorgat i els elogis i la difusió que aquesta institució va concedir a la *Memoria*. En aquest sentit, hem de fer notar que malgrat l'abundància de notícies històriques recopilades per Fuentes y Ponte, aquestes foren copiades en la gran majoria de fonts indirectes —com els noticiers del segle XIX— i reproduïdes sense cap tipus d'anàlisi crítica.

D'altra banda, cal destacar els capítols dedicats a descriure minuciosament l'església de Santa Maria i la Festa d'Elx que, sens dubte, són els més valuosos actualment a causa dels canvis patits des d'aleshores pel temple i pel drama assumpcionista elxà. Tanmateix, també aquests apartats cal llegir-los amb cura ja que, a banda de diverses errades, l'autor manifesta en ocasions suposicions personals —de vegades prou arriscades— sense cap tipus de fonament documental.

En definitiva, hem de fer nostres les paraules dels detractors de l'obra en el sentit de la seua manca de rigor històric i crítica científica. Per tant, a l'hora de valorar alguna de les notícies històriques que recopila o de considerar alguna de les seues afirmacions, haurem de tenir en compte les circumstàncies assenyalades i utilitzar la *Memoria* de Javier Fuentes amb les precaucions pertinents.